Skjegg, ungdomsopprør og statistikk

Anders Barstad

Et merkverdig kapittel i fordommenes historie fant sted i 1960-årene, og statistikken gir oss dokumentasjonen.

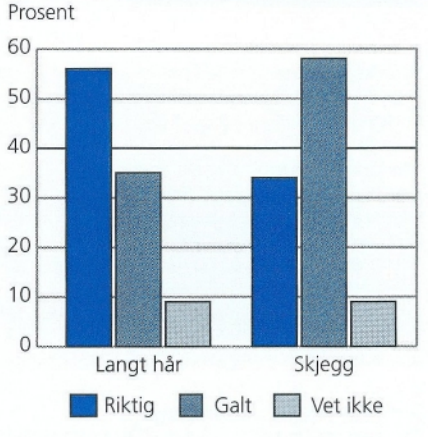
Tallenes tale er klar, sier vi. Men tallene sier lite eller ingenting i seg selv. Det er *tolkningen* som taler. Det er også tolkningen som puster liv i en tabell eller figur, som forvandler den til et uttrykk for handlende og villende mennesker i harmoni eller konflikt med sin omverden. Og for å puste liv i de statistiske opplysningene trenger vi kunnskaper, både i form av personlige erfaringer og vitenskapelige begreper. Intuisjon og innlevelse kommer også godt med.

Nedenfor følger noen statistiske opplysninger, framstilt i form av en figur (figur 1). For meg har disse opplysningene lenge vært en kilde til stor undring. For å tilfredsstille undringen (forhåpentligvis en undring jeg ikke er alene om), skal jeg i denne artikkelen komme med noen spekulasjoner om hvordan de kan tolkes.

Norsk Gallup Institutt stilte i desember 1965 følgende spørsmål til 2 000 personer: "Enkelte bedrifter ber om fotografi ved ansettelser. Ansøkninger fra menn med langt hår går direkte i papirkurven. Synes De det er riktig eller galt?" De stilte i tillegg spørsmålet: "Enkelte bedrifter lar også ansøkninger fra menn med skjegg gå rett i papirkurven. Synes De det er riktig eller galt?" Figur 1 viser svarfordelingene på disse spørsmålene.

Svarene er oppsiktsvekkende, i hvert fall sett med dagens øyne. Gitt at de spurte var ærlige, mente så mye som en tredel av befolkningen at skjegg var grunn god nok til å avvise en jobbsøknad. Langt hår utgjorde en tilstrekkelig grunn for over halvparten av de spurte. Hva i all verden skyldtes disse negative og tilsynelatende diskriminerende holdningene til menn med skjegg og langt hår?

Figur 1: **Svar på spørsmålet om det er riktig eller galt at jobbsøknader fra menn med langt hår eller skjegg går direkte i papirkurven. Desember 1965. Prosent**

Kilde: Alstad 1993

Stereotypier og fordommer

Jeg starter med å presentere noen sentrale begreper som gjerne brukes når en vil forstå holdninger til andre (dette avsnittet er særlig basert på bøkene til Aronson mfl. 1999 og Hollander 1976).

Det er ikke bare statistiske opplysninger som må tolkes. Vårt behov for tolkning gjelder også andre menneskers handlinger og karaktertrekk. Til hjelp i denne fortolkningen trenger vi noen tommelfingerregler. En *stereotypi* er en slik tommelfingerregel. Journalisten Walter Lippman var den første som brukte begrepet stereotypi, i begynnelsen av 1920-årene. Han definerte stereotypier som "de små bildene som vi bærer med oss inne i hodene våre", i kontrast til den virkelige verden utenfor og mellom hodene. Stereotypier er en generalisering vi gjør om en gruppe mennesker. Generaliseringen innebærer at vi tilskriver de samme egenskapene til alle eller nesten alle medlemmer av gruppen. Stikkordet er båssetting. På grunnlag av ett eller flere ytre

kjennetegn plasserer vi mennesker i kategorier eller båser.

Ett eksempel er stereotypien "det vakre er det gode". Sosialpsykologisk forskning viser at vi tilskriver mennesker som er fysisk attraktive en rekke gode egenskaper. De attraktive blir ansett for å være mer utadvendte, mer vennlige, lykkelige og sosialt kompetente enn andre. Folk flest har med andre ord en tendens til å plassere de vakre i en bås og de mindre vakre i en annen bås.

En annen tommelfingerregel er å forstå andres handlinger som uttrykk for deres personlighet, og ikke som et resultat av situasjonen de befinner seg i. Vi har en tendens til å overvurdere betydningen av disposisjon og personlighet, og systematisk undervurdere betydningen av den konkrete situasjonen. Personlighetsfortolkningen bidrar til å forsterke negative stereotypier. All form for dårlig oppførsel, kriminalitet etc. oppfattes som en bekreftelse av hvordan medlemmene av gruppen "er". Hvorfor har vi denne tendensen til å legge mer vekt på person enn situasjon?

En forklaring kan rett og slett være at personlighetsforklaringen er den enkleste. Når person x, medlem av gruppe y, oppfører seg slik og slik, er det kort og godt fordi medlemmene av gruppe y "er slik". En situasjonsforklaring kan være mer komplisert og energikrevende. En annen forklaring er at vi har et behov for å se verden som et sted hvor det finnes en grunnleggende rettferdighet, slik at alle til syvende og sist får det de fortjener. En situasjonsfortolkning innebærer et, i hvert fall tilsynelatende, mer tilfeldig og uforutsigbart element i forståelsen av verden.

En stereotypi kan i prinsippet enten være positiv eller negativ. Det er først når stereotypien er negativ og forbundet med følelser av fiendtlighet, at begrepet om *fordommer* kommer til anvendelse. Men hvor kommer de negative følelsene fra, hvordan blir de i og for seg uskyldige stereotypiene til aggresjon, fiendtlighet og et ønske om å diskriminere andre? Et fenomen som bidrar til fiendtligheten er dannelsen av *inngrupper* og *utgrupper*. Dette fenomenet inntrer når en gruppe mennesker identifiserer seg med sin egen gruppe i opposisjon til en annen gruppe. Det er "vi", inngruppen, mot "dem", utgruppen. Konflikter og konkurranse om knappe ressurser øker sjansen for at inngruppe/utgruppe-dynamikken oppstår. For eksempel viser historiske studier av lynsjingen av svarte i sørstatene, at lynsjingen var betydelig mer vanlig når bomullsprisene var lave enn når de var høye. I sosiale og økonomiske krisetider føler medlemmer av inngruppen seg mer truet, og har større behov for å få bekreftet sin verdi. Inngruppen gir trygghet og selvfølelse. Forskning tyder på at personer med sterke fordommer har et uvanlig sterkt behov for sosial akseptering. Disse behovene har igjen sammenheng med lav selvfølelse.

De fiendtlige følelsene gjør det enda vanskeligere å fortolke andre på en nyansert og rasjonell måte. Stereotypiene forsterkes. Følelsene forsterker også tendensen til å fortolke enhver negativ handling i utgruppen som bevis for at "slik er de", og ikke som uttrykk for et situasjonsbetinget forhold. Dette gjør at fordommene mot en utgruppe kan være vanskelige å endre bare ved å gi mer korrekt informasjon om gruppen.

Tiden, stedet, ungdomsopprøret

Hva slags samfunn var Norge midt på 1960-tallet? Er det mulig å peke på stereotypier og konflikter, inngruppe- og utgruppedynamikk, som kan bidra til å forklare fordommene mot de beskjeggede og langhårede? Det norske samfunnet anno 1965 var inne i et kulturskifte (beskrivelsen i dette avsnittet baserer seg mest på Ustvedt 1981, Reinertsen 1981 og Furre 1991). 1960-årene var tiåret da fjernsynet og privatbilen erobret Norge og forandret levesett og tenkemåte. Mens rasjonering og regulering ennå preget mentaliteten på 1950-tallet, ble 1960-tallet mer preget av kjøp og salg, markedsføring og reklame. Forbrukersamfunnet gjorde sitt inntog for alvor. De gifte kvinnene begynte så smått å innta arbeidsmarkedet etter 1950-årenes "husmorære". Utdanningssamfunnet fikk sitt definitive gjennombrudd. Samtidig markerer dette tiåret startpunktet for en bred debatt om det moderne samfunnets skadevirkninger. Ordet livskvalitet blir en del av den offentlige debatten, det ble satt spørsmålstegn ved forbrukersamfunnet og dets evne til å skape et bedre liv. Miljøproblemene ble også satt på dagsorden.

Dette samfunnet danner bakteppet for ungdomsopprøret. I desember 1965 stod Norge på terskelen til et slikt opprør. Opprøret utfoldet seg i annen halvdel av 1960-tallet. Beatles og Rolling Stones var for lengst blitt de første "langhårede" popidolene. Sommeren 1965 hadde Stones sin første konsert i Norge. Sommeren etter dukket hippiene opp i Oslos parker. Langhårete og barbeinte, med blomster i håret. Skoleungdom begynte å la håret gro, og ble konfrontert med det etablerte, "hårsåre" establishment. Det forekom at elever ble utvist fordi de nektet å

etterkomme pålegg om å klippe seg. Sommeren 1967 ble den store sommeren, da freakerne kom for fullt. Slottsparken i Oslo var senteret, den lignet til tider en "..veritabel sigøynerleir", for å sitere Eivind Reinertsen i Norges Kulturhistorie.

Hva slags opprør var ungdomsopprøret? Reinertsen, som selv var med, beskriver det som "...den første vagt formulerte lengselen etter mer menneskelighet, mykhet og glede", mens historikeren Tor Egil Førland oppfatter det som et "..opprør mot det etablerte samfunnets norm- og autoritetsstruktur". Ungdomsopprøret er også blitt beskrevet som en reaksjon mot forbrukersamfunnet; hippiene var den første generasjonen av antikonsumenter. Protesten mot den rådende livsstilen var en del av opprøret. Når langt hår og skjegg kunne bli et symbol for ungdomsopprøret, var det naturligvis fordi den etablerte normen nettopp var den kortklipte og glattrakede mannen. Når en ser filmklipp fra 1950- og første del av 60-tallet, blir en slått av undring over hvor komisk *like* alle menn er, i sin særdeles snauklippede framtoning. Å la naturkreftene få sin vilje for en stund, var en enkel måte å provosere det etablerte samfunn på. Ved å la hår og skjegg gro markerte man sin autonomi, retten til å bestemme over eget liv. Slik sett er "hårrevolusjonen" et ledd i en langtgående historisk prosess i det moderne samfunn: individualiseringen. Individuelle rettigheter og verdier framheves framfor de kollektive. Pliktverdier erstattes av verdier som understreker retten til å uttrykke og realisere ens indre og "sanne" selv.

Men det var nok også andre årsaker til at skjegg og langt hår ble kraftfulle symboler. Et typisk trekk ved ungdoms- og hippiekulturen var en lengsel etter alt som var ekte, naturlig og opprinnelig. At de som lar skjegget gro står nærmere naturen enn dem som bruker barberhøvelen, har til nær sagt alle tider vært skjeggelskernes ideologiske kronargument. Den svenske botanikeren Carl von Linné ville etter alt å dømme vært en begeistret tilskuer til 1960-tallets skjeggrenessanse. 1700-tallets moteideal var den glattrakede mannen, noe som forarget Linné. I et skrift om å leve i pakt med naturen, *Diaeta Naturalis*, hevdet han at Gud hadde gitt mannen skjegget for å skille ham fra kvinnen og tilføyde at "nå er dyden å være kvinnelik" (von Platen 1995).

De fiendtlige, negative stereotypiene som figur 1 gir en indikasjon på, kan derfor ha sammenheng med at skjegg og langt hår ble oppfattet som angrep på fundamentale verdier i det bestående samfunn, som tegn på moralsk forfall og farlige oppløsningstendenser. Gallupen fra desember 1965 viser riktignok disse fordommene før ungdomsopprøret i Norge var i gang for alvor. Kildene til de negative stereotypiene og de fiendtlige følelsene kan blant annet ha vært de "langhårede" popgruppene, deres provoserende sangtekster og uvørne livsstil.

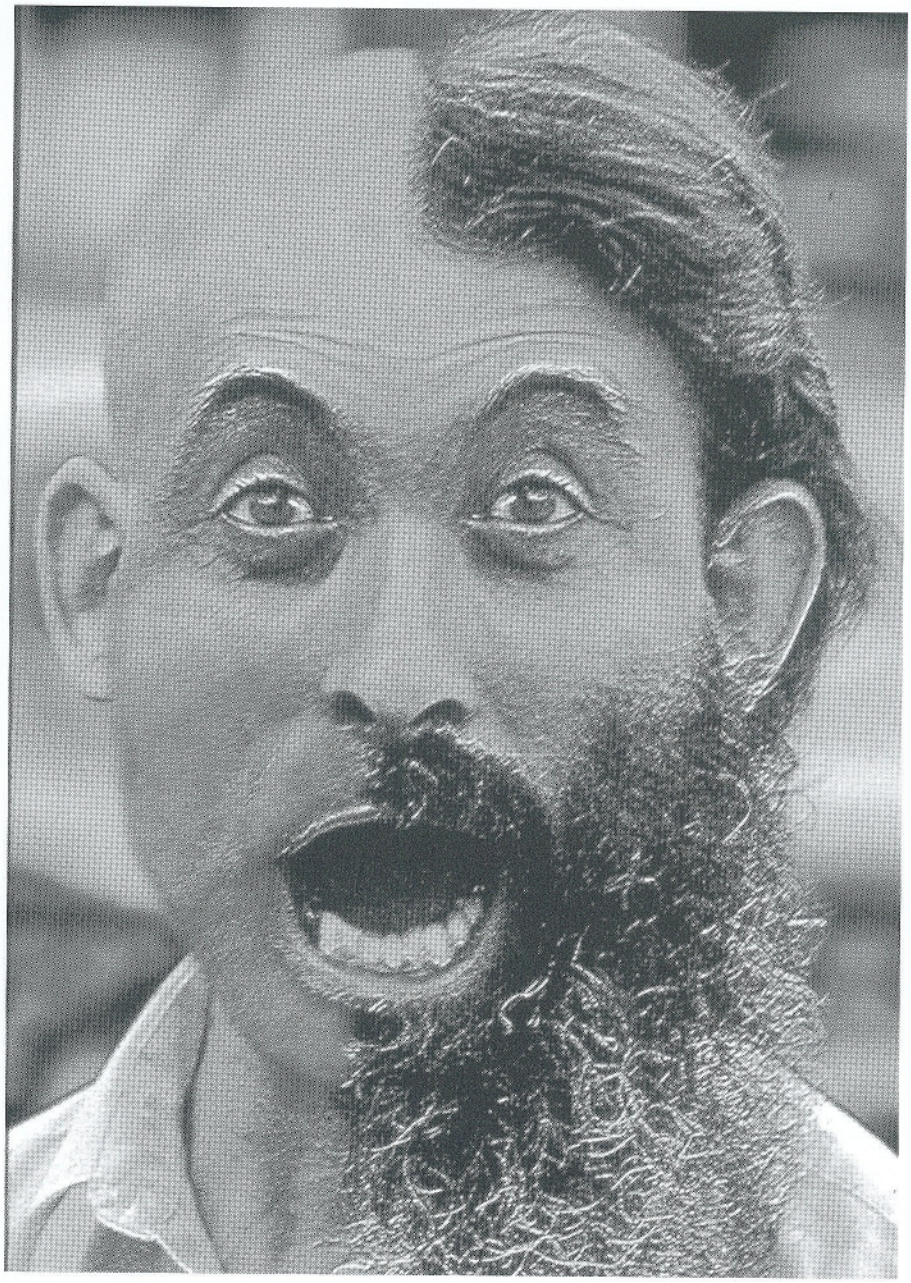
Sideblikk til skjeggets historie

Skjegget, i enda større grad enn hodehåret, har vært gjenstand for et mangfold av moteskiftninger og ideologier gjennom tidene (sitater og opplysninger i dette avsnittet er hovedsakelig hentet fra von Platen 1995). Gjennom arkeologiske utgravninger er det for eksempel funnet tegn til at mennene var glattbarberte i den eldre jernalderen, mens menn i yngre jernalder bar skjegg. Fra bronsealderen av har man gjort tallrike funn av barberkniver. Men det er blant overklassens menn en finner moteskiftningene; blant menn i sin alminnelighet var det sannsynligvis vanlig med skjegg til inn på 1700-tallet.

Hadde ungdomsopprøret funnet sted rundt år 1900 isteden for i 1960-årene, ville anleggelsen av helskjegget neppe hatt samme symbolske slagkraft. Rundt århundreskiftet var det ennå populært å bære skjegg, som en kan se av datidens fotografier. Mange av tidens store og mektige menn hadde skjegg eller bart. Tidlig på 1900-tallet endret motebildet seg; det ble igjen vanlig å være glattraket, en tradisjon som holdt seg fram til 1960-årene. En amerikaner ved navn Gillette må ta på seg noe av skylda; Gillette oppfant barberhøvelen med det utbyttbare barberbladet på denne tiden. Først nå ble det vanlig å barbere seg hver dag. Motens endringer er også blitt satt i sammenheng med erfaringene fra den første verdenskrigens skyttergraver; det var vanskelig å kombinere helskjegget med bruken av gassmasker.

Dermed var 1700-tallets skjeggløshet, den som Linné hadde reagert så sterkt mot, igjen kommet til heder og verdighet. Ludvig Holberg tar fenomenet opp til behandling i en av sine epistler (1748), og bemerker at skjegget på hans tid "...allevegne er kommen av Brug, og man seer ingen Skiaegge uden hos endeel gamle Norske Bønder og Geddebukke".

De sterke reaksjonene som brudd på de vedtatte "skjeggnormer" kan føre med seg, er da heller ikke begrenset til 1960-årenes Norge. I Sverige ble det over en lengre historisk periode forventet at presteskapet og kirkens menn bar skjegg. Skjegget var nærmest en del av den klerikale embetsdrakten. Brudd på

reglene kunne bli straffet. På slutten av 1600-tallet ble en kirketjener i Åbo dømt til å sitte i gapestokken tre søndager på rad fordi han hadde rakt av seg skjegget. I det Gamle testamentet er det for øvrig gitt et uttrykkelig forbud mot å ta skjegget (3. Mosebok, 19 kapittel, vers 27): "I skal ikke rundskjære eders hår; heller ikke skal du klippe ditt skjegg kort". Under talibanstyret i dagens Afghanistan er som kjent menn pålagt å bære skjegg. Den motsatte ytterligheten har sin historiske representant i Peter den Store. I sine bestrebelser på å modernisere Russland ila han menn med skjegg en egen skatt. Unnlot en å betale, risikerte en å bli tvangsklippet.

1960-årene var for øvrig heller ikke første gang skjegget ble et symbol på opprørsånd. Etter den europeiske februarrevolusjonen i 1848 ble helskjegget et symbol på oppstand og revolusjonære tilbøyeligheter. Mange tyske småstater forbød de såkalte "demokratenbärte".

Fordommer, toleranse og velferd

Å tilhøre en gruppe som blir utsatt for intoleranse og fordommer, kan ha store velferdsmessige konsekvenser. Livsutfoldelsen begrenses; det blir vanskeligere å utvikle selvrespekt og stolthet. Et berømt eksperiment fra USA i slutten av 1940-årene, viste at afrikansk-amerikanske barn heller lekte med en hvit enn med en svart dokke. Den hvite dokka ble betraktet som penere og mer verdt enn den svarte, selv om barna selv var mørke i huden. Heldigvis viser seinere gjentakelser av eksperimentet at afrikansk-amerikanske barn i USA gradvis er blitt mer fornøyde med å ha en svart dokke (Aronson mfl. 1999).

Utviklingen siden 1960-årene har gått i retning av større toleranse på flere områder. Dette er en side ved velferdsutviklingen som sjelden blir omtalt, men som åpenbart har hatt stor betydning for mange menneskers muligheter for livsutfoldelse. Foruten større frihet til å kle seg som man vil, finner man eksempler på større toleranse i forhold til homofili og i forhold til valg av samboerskap eller ekteskap som samlivsform. Større toleranse er både nedfelt i lovendringer og i folks uttrykte holdninger.

Hvorfor er toleransen blitt større? Som nevnt har samfunnets verdigrunnlag endret seg, ikke minst på bakgrunn av ungdomsopprøret. Å uttrykke seg selv, å være seg selv, er verdier som står sterkere enn før.

Sekularisering, utbygging av velferdsstaten og et økende utdanningsnivå kan også ha betydning. Det er neppe mulig å unngå å bli preget av negative stereotypier, men selvrefleksjon og en kritisk holdning til egen forutinntatthet kan bidra til å redusere sjansene for at stereotypiene leder til fordommer og diskriminering. Høyere utdanning fremmer kanskje en slik selvrefleksjon. Høyere utdanning kan også redusere sjansene for at en blir fanget av de klassiske "feilslutningene" i stereotypisk tenkning: På grunnlag av begrenset informasjon om noen få å generalisere til en hel gruppe, samt systematisk å fortolke handlinger som uttrykk for personlighet heller enn situasjonspåvirkning.

Negative stereotypier og intoleranse er likevel langt fra noe utdødd fenomen i det norske velferdssamfunnet. I dag er det kanskje framfor alt innvandrere fra land utenom Vesten som rammes. Vi vet at mange arbeidsgivere er skeptiske til å ansette innvandrere fra disse landene. En undersøkelse fra få år tilbake viste at hver femte arbeidsgiver mente at et fremmedartet utseende er en hindring for å gjøre en god jobb (Larsen 1995, referert hos Vassenden 1997). Midt på 1960-tallet var innvandrere fra verdensdeler som Afrika og Asia ennå en kuriositet. Den gang var det kanskje nettopp langt hår og skjegg som representerte det "fremmedartede".

Og i dag?

Mange av dem som i dag bærer skjegg, ser ut til å befinne seg i middelaldrende aldersgrupper som hadde sin ungdomstid i slutten av 1960- eller begynnelsen av 1970-årene, de såkalte sekstiåttere. Blant dagens unge har skjegget, annet enn i en helt minimalistisk versjon, liten appell (disse påstandene er riktignok beheftet med stor usikkerhet: I mangel av bedre datakilder er de basert på forfatterens usystematiske observasjoner og generaliseringer på grunnlag av egen omgangskrets, såkalt "svogerforskning"). Von Platen antar at sekstiåttternes skjegg forsvant med Berlinmuren, men det virker lite trolig (von Platen gir ikke noe belegg for sin antakelse, så her står trolig svogerforskning mot svogerforskning).

En kan undre seg over hvorfor skjegget igjen ser ut til å ha mistet sin popularitet. En mulig forklaring er at skjegget passer dårlig inn i vår tids dyrking av det ungdommelige. En annen forklaring er at miljøverdiene og lengselen etter det naturlige og opprinnelige heller ikke står så sterkt som for få år tilbake. En tredje forklaring er at verken langt skjegg eller hår er særlig egnet lenger til å provosere det gode borgerskap. I det hele tatt er det vanskelig å gjøre opprør når alt er tillatt. Ungdomsopprørerne på 1960-tallet hadde ihvertfall den fordelen sammenlignet med dagens unge: Å provosere det etablerte samfunn var en langt mer takknemlig oppgave enn det er i dag. Innenfor enkelte samfunnssegmenter er det likevel fremdeles uvanlig å se menn med selv det mest diskrete skjegg, som innenfor den økonomiske makteliten. Og så vidt jeg vet må man tilbake til 1920-årene for å finne sist gang en statsminister i Norge bar skjegg. Ennå er det skanser som ungdomsopprørets livsstilsrevolusjon ikke har erobret.

Litteratur

Alstad, Bjørn (1993, red.): *Norske meninger 1946-93, bind 2: Norge og nordmenn*, Sigma Forlag.

Aronson, Elliot, Timothy D. Wilson og Robin M. Akert (1999): *Social Psychology. Third Edition*, New York: Longman.

Førland, Tor Egil (1997): Ungdomsopprøret: dongeri eller *Wertewandel? Nytt Norsk Tidsskrift* 1/1997, 47-62.

Furre, Berge (1991): *Vårt hundreår. Norsk historie 1905-1990*, Oslo: Det Norske Samlaget.

Hollander, Edwin P. (1976): *Principles and methods of social psycology*. Third edition. New York: Oxford University Press.

Larsen, Knut Arild (1995): *Arbeidskraft- og kompetanseregnskap for Oslo og Akershus*, ECON-rapport 129/95, Econ senter for økonomisk analyse.

Reinertsen, Eivind (1981): "Ungdomsopprøret - drøm og lengsel", i *Underveis - mot nye tider*, bind 8 av Norges Kulturhistorie, Oslo: Aschehoug.

Ustvedt, Yngvar (1981): *Overflod og opprør. 1961-72*, bind 3 av "Det skjedde i Norge", Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

Vassenden, Kåre (red.): *Innvandrere i Norge. Hvem er de, hva gjør de og hvordan lever de?* Statistiske analyser 20, Statistisk sentralbyrå.

von Platen, Magnus (1995): *Svenska skägg. Våra manshakor genom tiderna*, Stockholm: Fischer & co.

Anders Barstad
(anders.barstad@ssb.no) er forsker i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning.